

ДИСКУСІЇ

Отрощенко В.В.

З ПРИВОДУ НЕЗАБУТОЇ МІСТИФІКАЦІЇ

Реферат: *Стаття порушує делікатну й дражливу тему спонтанних містифікацій в археології на прикладі обставин відкриття барельєфних чоловічих зображень в катакомбі біля м. Гірське на Луганщині. Приводом до появи цього тексту стали некоректні й децю запізнілі претензії до С.Н. Братченка та української археології загалом з боку українського ж археолога.*

Ключові слова: С.Н. Братченко, поховання в катакомбі, барельєфні зображення, містифікація.

21 лютого 2011 р. після важкої хвороби пішов з життя видатний український археолог, провідний дослідник катакомбних старожитностей Станіслав Никифорович Братченко. Серед позитивних рис його особистості хочеться виокремити професіоналізм. Особливо доскіпливим, вимогливим С.Н. Братченко був до методики розкопок та фіксації давніх могил. Він викохав плеяду чудових польовиків, які перейняли його прийоми дослідження поховальних споруд катакомбної спільноти. Ті ж для кого польова школа С.Н. Братченка виявилася не до снаги, здається, й досі відчують певний дискомфорт, шукаючи психологічного реваншу в ревізії застарілих конфліктів, як наукових, так і етичних.

У збірці наукових праць, присвяченій пам'яті знаного російського археолога В.О. Сафронова, надруковано лаконічний текст з низкою претензій до “еліти” Сіверсько-Донецької експедиції (СДЕ) ІА АН УРСР, керованої в середині 70-х рр. ХХ ст. С.Н. Братченком. Підставою ж для спогадів 35-річної давнини стала дискусія щодо “барельєфних чоловічих зображень”, нібито виявлених на стінках однієї з катакомб біля м. Гірське на Луганщині [Красильников 2010, с. 25].

Публікація К.І. Красильникова стала доступною для ознайомлення лише в січні цього року й Станіслав Никифорович, за згаданих вище обставин, вже не зміг ані прочитати ці закиди, ні зреагувати на них належним чином. Тому справедливість вимагає викладу іншого, від Красильникового, бачення порушеної проблеми, понад те, що викривач підважив дискусію в обмеженому колі співробітників експедиції до рівня прецеденту поміж московською та київськими археологічними школами. Далі отримала зауваження від нього українська археологія загалом. Не затребувала, бачте, вона барельєфне зображення з катакомби біля м. Гірське на Луганщині, а Братченко продовжує “підігрівати” конфлікт, “который имеет не столько научные, сколько этические корни”. Дописувач упевнений, що 1975 року в підмогильній катакомбі біля Гірського загоном СДЕ, керованим В.О. Сафроновим, таки були зафіксовані барельєфні чоловічі зображення [Красильников 2010, с. 25].

Іншої точки зору дотримувалися дослідники донецьких катакомб зі стажем, висловивши сумніви щодо штучного походження так званих барельєфів. К.І. Красильников саркастично називає їх “коаліційною співдружністю еліти СДЕ”, без персоніфікації, а дарма. Тоді й там зібралася на розкопки могил блискуче сузір'я археологів [Братченко и др., 1976, с. 309]. Вони й склали комісію з українських та російських фахівців, що зробила експертизу барельєфних зображень:

“Катакомба була оглянута працівниками Сіверськодонецької експ. С.Н. Братченком, І.О. Післарієм, Е.С. Шарафутдіновою, О.М. Смірновим, В.Я. Зельдіною, О.Р. Дубовською та інш. Усі висловили сумнів у достеменності зображення і склали протокол огляду” [Братченко 2001, с. 67, прим. 33].

Ось, на мій погляд, переконливі підстави щодо наведеного однострійного висновку: “По-перше, вони [барельєфи – В.О.] виявлені не на давніх стінках поховальної камери, а на стінках підземелля, яке утворилося на її місці внаслідок обвалу стелі і бокових стінок, поруйнованих 30 норами і кублами тварин. На цих стінках не було звичайних слідів давніх грабарських знарядь – вони збереглися лише нижче, біля дна камери на висоту 30 см (але не помічені авторами, дочищені учасниками огляду у їх присутності). Одно зображення було на висоті бл. 1,70 м від дна камери, т.т. за її межами, як за висотою (звичайно не більше 1 м), так ж за планом (осторонь). По-друге, на одному зображенні, що на бічній стінці, свіжі сліди сучасного ножа і марганцеві затьоки, звичайні для поруйнованого суглинку у тріщинах і обвалах. Зачистку провадила студентка 1 курсу у відсутності фахівців і авторів” [Братченко 2001, с. 67, примітка 34].

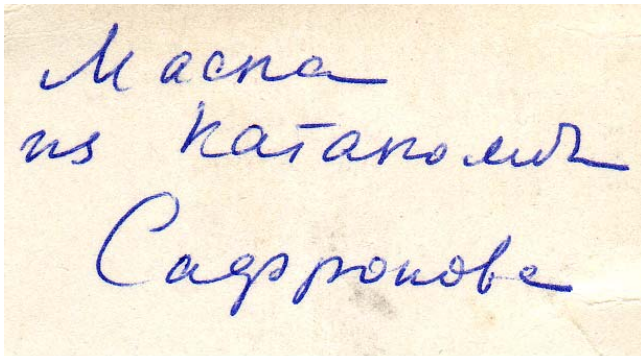
А тепер ознайомимося з особистими враженнями начальника СДЕ щодо сумнівних зображень: “Однак, ці зображення не є давні. Вони – наслідок діяльності землерийних тварин, доповнених зачисткою недосвідченої студентки-практикантки і фантазією дослідників, обумовлених надто низьким рівнем методики розкопок і недостатньою обізнаністю авторів на той час щодо характеру катакомбних споруд і їх трансформації” [Братченко 2001, с. 55].

Можна лише поспівчувати авторам цієї розкопки Н.О. Ніколаєвій та В.О. Сафронову, які не прислухалися до консолідованої думки членів комісії, досвідчених у справах катакомбних. Але ж, дещо погарячкувавши, відкривачі пішли на принцип, захищаючи своє “відкриття”. Тобто, взяли один “барельєф” вирізкою та здійснили, як зазначає С.Н. Братченко, “в дивній і недоладній формі і без усякого контексту поховання” публікацію личин [Николаева, Сафронов 1981, с. 13-14, рис. 10-11].

Аби глибше розібратися в цій неоднозначній ситуації, простежимо за подальшими діями відкривачів. Не все зрозуміло з долею вирізки, яка нібито перебуває нині в фондах давнього мистецтва Державного історичного музею в Москві. Надаючи таку інформацію, захисник барельєфів чомусь посилається на с. 503 першого тому “Давньої історії України” [Красильников 2010, с. 25]. Але ж там лише згадуються барельєфи з Гірського, без жодного уточнення їхньої подальшої долі. Як автор параграфу “Мистецтво” у названому томі я дозволив собі лише скупий коментар: “На жаль, рівень документованості цього відкриття та його вірогідність не можна перевірити, бо звіт за ці дослідження так і не був зданий до Наукового архіву Інституту археології НАН України” [Березанська, Отрощенко 1997, с. 503]. Проте, перевіряючи вже інформацію К.І. Красильникова, довелося зробити запит до ДІМу. Співробітник музею, доктор історичних наук Н.І. Шишліна люб’язно повідомила, що ні барельєфу, ні жодного іншого експонату В.О. Сафронов до Державного історичного музею не передавав. Отже, місце знаходження вирізки лишається не відомим й оцінити її мистецьку чи наукову цінність наочно неможливо.

Ще гірше, що немає змоги перевірити наукові результати дослідження катакомби з барельєфами. Адже, як вже зазначено, відсутній звіт про ці розкопки, а згадувана публікація лише породжує низку додаткових запитань: Чому барельєфна катакомба не має елементарного археологічного паспорта? Неточно названо місто (Гірськ/Горськ – укр./рос., а за адміністративним поділом – Гірське/Горское), відсутні номери кургану та поховання. На розмитому плані поховання “Х” не позначені місця розташування барельєфів. Чи не тому, що вони дійсно знаходились за межами достовірного простору камери, у розламах побитого заколами материка? Показовою є відсутність у публікації профілів цієї надважливої катакомби. Чому 10 ілюстративних таблиць до статті не мають будь-яких підтекстовок, а часом і нумерації об’єктів, що зображені на них?

Спроби хоч якось розібратися у текстуальному та ілюстративному безладі приводять читача до відкриття, що личин у катакомбі було не дві, а три [Николаева, Сафронов 1981, с. 13-14, рис. 11, 1-3]. Просто-таки скульптурний салон якийсь! До того ж, кожна має свою назву: “перший барельєф” (рис. 11, 1); “личина” (рис. 11, 2); “друге зображення” (рис. 11, 3). Нумерацію на рис. 11 реконструйовано мною зліва направо, згідно порядку описів у тексті. Ну й останнє запитання: Чому “друге зображення” відтворено в збірці в трьох різних за формою версіях? На обкладинці збірки маємо в кольорі овал, на рис. 10 (внизу зліва) – півовал, а на рис. 11, 3 – видовжений прямокутник. Така плинність образу та відмінні нюанси в опрацюванні деталей дещо нагадують муки творчості художника, а не рутинну фіксацію кресляра. А саме гіпотетичне “божество поховального культу”, здається, має на репродукціях та в словесному описі невловиму схожість з візуальним образом начальника Гірського загону СДЕ-75.



(мірило світлини; розміри об'єкту невідомі)

Позаяк фотознімки барельєфів не публікувались, а саме вони могли б хоч якось наблизити нас до істини, дозволю собі навести світлину личини, надану мені колись одним з членів комісії (рис. 1). На обороті цього контактного відбитка напис кульковою ручкою: “Маска из катакомбы Сафронова”. Фото переконує в тому, що ця личина (“друге зображення” в публікації) утворилася природним шляхом, після обвалу стінки поховальної камери, спровокованої, швидше за все, активністю землерийних істот. Саме кубло ховрахів утворило “овальный широко открытый рот” [Николаева, Сафронов 1981, с. 14]. У дослідженнях з історії первісного мистецтва такі образи проходять під гаслом “підказки природи”, які, не виключено, могли провокувати перших художників до образної творчості [Столяр 1981, с. 69-87, рис. 53-65].

У заголовок цього тексту не випадково винесене слово “містифікація”. Не певен, що воно найточніше пояснить прецедент з гірськими личинами, але, певним чином, наближає нас до розуміння такого явища в археології. В усіх відомих мені випадках, автор, зазвичай, щиро вірить у своє відкриття й затято ображається на іронію скептиків. Скажу більше, такий казус може трапитися з кожним практикуючим археологом, враховуючи природне бажання дослідника зробити крок за обрій, а далі й вразити світ. Жодним чином не хочеться

засуджувати тих, кого, як-то кажуть, повело. Так склалося. Але й не варто аж занадто емоційно картати скептиків, а в цій конкретній історії – С.Н. Братченка. Він нікого й нічого не збирався “підігрівати”, а жорстко й коректно, одним словом – професійно, розібрався в ситуації. Адже не можуть рукотворні барельєфи опинитися поза межами поховальної камери, видовбаної “катакомбниками”!

Ну й, наостанок, про надію – надію на те, що цей текст спровокує передачу до Наукового архіву Інституту археології НАНУ наукового звіту про розкопки давніх могил у м. Гірському 1975 року. Без такого кроку подальша дискусія щодо барельєфних зображень у втаємниченій від науковців катакомбі донецької катакомбної культури втрачає жоден сенс.

Отрощенко В.В.

ПО ПОВОДУ НЕЗАБЫТОЙ МИСТИФИКАЦИИ

Статья затрагивает деликатную и колючую тему спонтанных мистификаций в археологии на примере неоднозначных обстоятельств открытия барельефных мужских изображений донецкой катакомбной культуры в кургане у г. Горское на Луганщине в 1975 г. Толчком к появлению этого текста стали некорректные и явно запоздавшие претензии к начальнику Северско-Донецкой экспедиции ИА АН УССР С.Н. Братченко и украинской археологии в целом со стороны украинского же археолога К.И. Красильникова.

Ключевые слова: С.Н. Братченко, погребение в катакомбе, барельефные изображения, мистификация.

Otroschenko V.V.

IN OCCASION OF NOT FORGOTTEN MYSTIFICATION

Article touches a delicate and prickly theme of spontaneous mystifications in archeology on an example of ambiguous circumstances of opening of relief man's images of Donetsk catacomb cultures in a barrow at town Gorskoye on Lugansk region in 1975. The Push to occurrence of this article there were incorrect and obviously late claims to chief of Seversko-Donetskoj expedition of AI AS USSR S.N. Bratchenko and to Ukrainian archeology as a whole from Ukrainian archeologist K.I. Krasilnikov.

Keywords: S.N. Bratchenko, catacomb burial, relief images, mystification.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Березанська С.С. Бронзовий вік / С.С. Березанська, В.В. Отрощенко // Давня історія України: в 3 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1. – С. 384-529.

Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу: в 2 ч. / С.Н. Братченко. – Луганськ, 2001 – Ч. I. – 76 с.

Братченко С.Н. Исследования Северско-Донецкой экспедиции / [С.Н. Братченко, И.А. Писларий, Э.С. Шарафутдинова, В.И. Неприна, А.А. Кротова, Л.С. Гераськова, О.Р. Дубовская, А.М. Смирнов, В.Я. Зельдина, Л.Ф. Константиnescу, А.Ф. Горелик, В.Г. Самойленко] // АО 1975 г. – М.: Наука, 1976. – С. 309-310.

Красильников К.И. Слово о Владимире Александровиче / К.И. Красильников // Индоевропейская история в свете новых исследований (Сборник трудов конференции памяти профессора В.А. Сафронова). – М., 2010. – С. 25-26.

Николаева Н.А. Древнейшая катакомбная культура и проблема появления катакомбного обряда в Восточной Европе / Н.А. Николаева, В.А. Сафронов // Катакомбные культуры Северного Кавказа. – Орджоникидзе, 1981. – С. 4-26.

Столяр А.Д. Происхождение изобразительного искусства / А.Д. Столяр. – М., 1985. – 300 с.